

בעשרה מאמרות נכללה התורה

ראש הישיבה הרב חיים דרוקמן *

המקום הראשון שבו אנחנו נפגשים עם המושג של עשרת הדברות, הוא בפרשת כי תשא¹: "ויהי שם עם ד' ארבעים יום וארבעים לילה, לחם לא אכל ומים לא שתה, ויכתב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים. ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה"²...

המקום השני הוא בפרשת ואתחנן³: "ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לוחות אבנים".

המקום השלישי הוא בפרשת עקב⁴: "ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים"...

אנו שומעים בפסוקים אלו על שני לוחות ועל עשרה דברים שכתובים בהם. ואנחנו שואלים – מדוע בחר הקב"ה להתגלות במעמד הר סיני דוקא בעשרת הדברים האלה? אי אפשר לומר שהם חשובים יותר מכל התורה כולה, שהרי מדגיש הרמב"ם⁵: "שנאמין כי כל התורה המצויה בידינו עתה היא הנתונה ע"י משה רבינו עליו השלום – שהיא כולה מפי הגבורה... ואין הפרש בין: 'ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען', 'ושם אשתו מהיטבאל בת מטרד', 'ותמנע היתה פילגש' – ובין: 'אנכי ד' אלקיך' ו'שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד' – כי הכל מפי הגבורה, והכל – תורת ד' תמימה, טהורה וקדושה, אמת".

במסכת ברכות נאמר שבמקדש היו קוראין עשרת הדברות בכל יום⁶ ו"אף בגבולין בקשו לקרות כן אלא שכבר ביטלום מפני תרעומת המינין", ומפרש רש"י⁷: "שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר התורה אמת, ותדעו, שאין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני".

וכן בירושלמי ברכות⁸: "דרב מתנא ור' שמואל בר נחמן תרויהון אמרי: בדין היה שיהיו קורין עשרת הדברות בכל יום ומפני מה אין קורין אותן? מפני טענת המינין, שלא יהו אומרין – אלו לבדן ניתנו לו למשה בסיני".

וכן דן הרמב"ם בתשובותיו לגבי המנהג שנהגו לעמוד בעשרת הדברות⁹: "וכן ראוי לעשות שבכל מקום שמנהגם לעמוד, שיבטלו מנהג זה ויהיו יושבים, מפני

* כסוּם שְׁעוֹר שְׁנֵיתוֹן בַּשַּׁבָּת בְּיִשׁוּבָה. כְּתַב עֲלֵי פִי הַזְכָּרִין – אֲשֶׁר אֲבִידן.

1. שְׁמוֹת ל"ד, כ"ח-כ"ט.

2. דְּבָרִים ד', ה'ג.

3. דְּבָרִים ו', ד'.

4. הַקְדָּמָה לַפָּרָק חֶלֶק יְסוֹד שְׁמִינִי.

5. בְּרֵכּוֹת יב.

6. ש"ס.

7. פָּרָק א', הֶלְכָה ה'.

8. תְּשׁוּבוֹת הַרְמַבַּ"ם סִימָן מ"ו (לְפִי הַשְּׁלֵמוֹת שֶׁבְּסוּף הַסֵּפֶר).

שלא ימשך מזה הפסד באמונה, ויראה שיש בתורה מדרגות ח"ו, תוך וקליפה, ושקצת מן התורה מעולה ממקצתה, וזו מחשבה רעה עד למאד, ומן הראוי הוא שצריך לסתום כל הפתחים שמביאים לידי טעות אמונה זו הנפסדת: "ומה שעומדים בבבל אינו אלא מפני שראש הגולה או ראש הישיבה עולה לקראת י הדברות, ולכבודו הם עומדים ולא מפני י הדברות".

מכל האמור לעיל עולה, כי אסור לראות בעשרת הדברות תכן חשוב מכל יתר דברי התורה. אך האברבנאל מעיר את תשומת לבנו לעובדה, כי עשרת הדברות אינן כלל עשר מצוות רגילות ממנין התרי"ג; הן כוללות ומקיפות יותר מצוות, ממילא אין כל מקום לחשוב, שמדובר כאן במצוות חשובות מאחרות. וכך כותב האברבנאל בדבריו על מתן תורה: "שלא היה מספרם (של הדברות) עשרה בערך (=במספר) המצווה שבהם, ולא כפי הדרושים, אלא כפי הדבורים ששמעו וההפסקות שהיו בין דבור לדבור. כי הם שמעו ראשונה דבור: 'אנכי' עד 'מבית עבדים' ונפסק, ואח"כ שמעו דבור שני: 'לא יהיה לך' עד 'ולשומרי מצותי' ונפסק, אח"כ שמעו דבור שלישי: 'לא תשא' עד 'את שמו לשוא' ונפסק, אח"כ שמעו דבור רביעי: 'זכור את יום השבת' עד 'ויקדשהו' ונפסק, אח"כ שמעו דבור חמישי: 'כבד את אביך' עד סופו ונפסק, אח"כ דבור ששי: 'לא תרצח' ונפסק. ולכן נמנה בדבור אחד, עם היותו קצר המלות - מפני ההפסק. וכן דבור שביעי: 'לא תנאף', ודבור שמיני: 'לא תגנוב', ודבור תשיעי: 'לא תענה' כל אחד דבור בפני עצמו בערך ההפסקות. ודבור עשירי: 'לא תחמוד' לפי שבא מדובק וסמוך עם 'לא תחמוד' השני, עד 'וכל אשר לרעך', לכן נמנה כולו בדבור עשירי".

כלומר עשר הדברות אינן עשר מצוות ממנין התרי"ג, שבהן בחר הקב"ה. וכבר הוכחנו כי אי אפשר לומר שעשרת הדברות, ליתר דיוק - עשרת הדבורים, הם חשובים מיתר התורה. בכל זאת נתנו דוקא אלה הדבורים במעמד הר סיני, בגלל המאפיינים הכלליים שיש בהם; מפני שלאמיתו של דבר הם כוללים את כל התורה כולה.

אומר רש"י⁹: "כל שש מאות ושלוש עשרה מצוות - בכלל עשרת הדברות הן, ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד, לכל דבור ודבור - מצוות התלויות בו". וכן בראב"ע¹⁰: "והגאון רב סעדיה חבר אזהרות, וקלל כל המצוות באלה עשרת הדברים".

מוסיף הרמב"ן¹¹: "והנה עשרת הדברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי כבד את אביך כבוד הא-ל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד האב המשתתף ביצירה; ונשארו חמשה לאדם בצרכו וטובתו... והנראה במכתב הלוחות שהיו ה' הראשונות בלוח אחד שהם כבוד הבורא כמו שהזכרתי, וה' השניות בלוח אחד, שיהיו חמש כנגד חמש".

הדיבר של "כבד את אביך ואת אמך" מופיע בלוח הראשון, שהוא, על פי חלוקתו זו של הרמב"ן, הלוח העוסק בכבוד הבורא. מסביר הרמב"ן כי זהו אכן מקומו של הדבר החמישי באשר "כבד את אביך - כבוד הא-ל". ומוסיף הרמב"ן לראות בדיבר זה גם חולית קישור ומעבר אל נושא הלוח השני, העוסק בכבוד הנבראים¹²: "הנה השלים כל מה שאנו חייבין בדברי הבורא עצמו ובכבודו, וחזר

9. אברבנאל שמות כ' ד"ה "ואחרי".

10. רש"י שמות כ"ד, י"ד.

11. ראב"ע שמות כ' סוף פסוק א'.

12. רמב"ן שמות כ', י"ג.

13. שם, פס' י"ב.

לצוות אותנו בעניני הנבראים, והתחיל מן האב, שהוא לתולדותיו כענין בורא, משתתף ביצירה, כי השם-אבינו הראשון, והמוליד-אבינו האחרון, ולכן אמר: כאשר צויתך בכבודי - כן אנכי מצוך בכבוד המשתתף עמי ביצירתך".

כבוד הורים שייך, איפוא, לכבוד האל אך הוא גם הקשר בין מצוות כיבוד המקום ובין המצוות העוסקות בכבוד האדם.

תפיסה זו של הרמב"ן מופיעה כבר מפורשת בגמרא במסכת קידושין המשווה כבוד אב ואם לכבוד המקום¹⁴: "ת"ר, נאמר: 'כבוד את אביך ואת אמך, ונאמר: 'כבוד את ד' מהונך' - השוה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום". ובהמשך: "ת"ר, שלשה שותפין הם באדם - הקב"ה ואביו ואמו. בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה, מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני".

בעל ספר החינוך עוסק בשרשי המצוה שבדיבר החמישי, ומעמיק לראות כי אכן ישנו קשר בין כבוד הורים לכבוד שמים¹⁵: "שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנבז וכפוי טובה, שזו מדה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלקים ואנשים".

אנו מצווים בתורה לגמול חסד גם למי שלא היטיב עמנו כלל, וכל שכן שעלינו להכיר תודה למי שהרבה להיטיב לנו בחומר וברוח. ועל אחת כמה וכמה שעלינו להיות חדורי הכרת טובה למי שבטובו חיינו, וגמלנו כל טוב: "ושיתן אל לבו - ממשיך שם החנוך - כי האב והאם הם סבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו. וכשיקבע זאת המדה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סבתו וסבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם, וספק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכותו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאלולי הנפש שחננו האל, יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא".

ראינו אם כן, שכבוד הורים מוביל לכבוד ד'. יסוד הכרת הטובה הוא המשותף לשניהם. בא ספר העקרים ומוסיף, כי כבוד הורים הוא בעצם היסוד לכל עבודת ד' של האדם. אומר בעל העקרים¹⁶: "ואח"כ אמר: 'כבוד את אביך ואת אמך', לפי שהוא מן הידוע שאין המלך שבנה המדינה נגלה בכל יום לאנשי המדינה ההיא, ואם יזכרו אנשי הדור ההוא שראו ביאת המלך אל המדינה את קבלת עול מלכותו ושהמלך בנה המדינה ושהוציאם מעבודת לחרות, הנה הבאים אחריהם שלא הרגישו בעבודת כלל ושלא ראו כניסת המלך במדינה יבואו למרוד ולחשוב שהמדינה היתה שלהם תמיד ושאין להם מושל עליהם".

יש סכנה שדברים שרגילים בהם יהפכו למובנים מאליהם, וישכחו מי גרם שיהיו, מעין¹⁷: "פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת. ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה. ורם לבבך ושכחת את ד' אלקיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים... ואמרת כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה"...

לכן¹⁸ "אין דרך לצאת מן השטות הזה, אלא בהיותם נכנעים אל האבות,

14. קדושין ל'

15. החינוך, מצוה ל"ג.

16. עקרים ג', כ"ז.

17. דברים ח', י"ב-י"ז.

ומקבלים המוסר מהם. כי הם יודיעו את בניהם איך היו עבדים, ושארון אחד הוציאם לחרות והוא שבנה מדינה והשכין אותם בתוכה. ולזה היה מן ההכרח, כדי שלא תשתכח ממשלת המלך בכל המדינה, והטובה שעשה עמהם שהוציאם מעבדות לחרות, שיכנעו הבנים בכל דור ודור אל האבות ויקבלו דברי מוסרם עליהם, ובעבור זה בא הדבור החמישי שהוא: 'כבד את אביך ואת אמך' להזהיר על הקבלה, ר"ל שימשך האדם לקבלת האבות שזה עיקר כולל לכל הדתות שלא יצויר מציאותם אם לא יהיה האדם נשמע לקבלת האבות וחכמי הדת".

בפרושו לעשר הדברות מוסיף הראב"ע עוד מאפיין לחמש הדברות הראשונות¹⁸: "...בחמשה דברים הראשונים - זכר השם, וְשֵׁם עִם כּוֹלֵם - ד' אלקיך".

חמש הדברות הראשונות הן לכבוד ד', וכל אחת כוללת את שמו של השם: "ד' אלקיך".

אנו למדים, איפוא, כי עשר הדברות כוללות את שני תחומי המצוות שבתורה - בין אדם למקום ובין אדם לחברו. נדבך נוסף במהותן של עשרת הדברים מאיר לנו הראב"ע בדבריו¹⁹: עשרה אלה כוללים את עבודת ד' השלמה, המקיפה את כל האדם כלו. מביא הראב"ע "וכל המצוות על ג' דרכים: האחת מצוות הלב, והב' מצוות הלשון, והג' מצוות עשה".

כלומר, המצוות כולן מחולקות לשלושה סוגים: מצוות שמתקיימות בלב, מצוות שמתקיימות בדיבור ומצוות שמתקיימות במעשים. דבר זה בא לידי ביטוי בעשר הדברות:

"אנכי ד' אלקיך" - מצות עשה בלב.

"לא יהיה לך" - מצות לא תעשה בלב.

"לא תשא" - מצות לא תעשה הקשורה ללשון.

"זכור את" - מצות עשה.

"כבד את" - מצות עשה.

"לא תרצח" - מצות לא תעשה הקשורה למעשה.

"לא תנאף" - מצות לא תעשה הקשורה למעשה.

"לא תגנוב" - מצות לא תעשה הקשורה למעשה.

"לא תענה" - מצות לא תעשה הקשורה ללשון.

"לא תחמוד" - מצות לא תעשה הקשורה ללב.

עשר הדברות כוללות, איפוא, את כל סוגי המצוות. יתרה מזאת, הן מלמדות אותנו כי התורה מקיפה את כל האדם כולו - מלבו דרך לשונו ועד למעשיו: הלוח העוסק בבין אדם למקום מורה לנו, כי הקשר שלנו עם הקב"ה מתחיל אמנם בלבנו אבל עליו לבוא לידי ביטוי בלשונו ולהתגלות בכל מעשיו; והלוח העוסק בבין אדם לחברו מגלה לנו כי ביחסנו עם חברינו, עלינו להזהר מלפגוע בהם במעשים, בדבור ואפילו בפגיעה שבהרהור הלב. התורה רוצה לחנך אותנו לשלמות הן בין אדם למקום והן בין אדם לחברו. ושלמות זו צריכה למצוא את ביטוייה בכל רבדי חייו של האדם - במחשבת לבו, בדבור פיו ובמעשיו. רמז לדבר אפשר למצוא במלה "אדם", שאותיותיה מקבילות לראשי התיבות - אמונה, דבור, מעשה.

18. ראב"ע שמות כ', י"ב.

19. שם, פסוק א'.

עד עכשיו למדנו על התוכן המקופל בעשרת הדברות, אך נשאלת השאלה: מדוע הן ניתנו דוקא בשני לוחות נפרדים, ולא בלוח אחד? תשובה לכך נוכל למצוא בדברי המכילתא והפסיקתא²⁰: "כיצד נתנו עשרת הדברות? ה' על לוח זה וה' על לוח זה. כתוב 'אנכי ה' אלקיך' וכנגדו 'לא תרצח'; מגיד הכתוב, שכל מי ששופך דם - מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדרמות המלך...".²¹ "לא תנאף" (כנגד) 'לא יהיה לך'; אמר הקב"ה, אם נאפת - מעלה אני עליך כאלו אתה עובד עבודה זרה".²⁰ "כתיב לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא" וכנגדו כתיב 'לא תגנוב', מגיד שכל מי שהוא גונב - לסוף בא לידי שבעת שוא...".²¹ "לא תענה" (כנגד) 'זכור'; אמר הקב"ה - אם העדת עדות שקר על חברך - מעלה אני עליך כאלו העדת על שלי בראתי עולמי בששה, ולא נחתי בשבעתי".²⁰ "כתיב 'כבד את אביך ואת אמך' וכנגדו כתיב 'לא תחמוד'; מגיד הכתוב, שכל מי שהוא חומד - סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואת אמו, ומכבד למי שאינו אביו. לכך נתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה...".

את הקשר שבין "כבד" להסמיך ל - "לא תחמוד" אפשר לראות בדרך זאת: אדם נדרש לכבד את הוריו אך ורק באשר הם הוריו, ולא משום סיבה אחרת. הבסיס לכבוד הורים אינו התנהגותם או תוניהם. אלה עשויים להוסיף מימד של הערכה וחבה אליהם, אבל היחס הבסיסי של "כבד את אביך ואת אמך" נובע אך ורק מהיותם אביך ואמך, ההורים שלך. במקביל לזה, אסור לאדם לחמוד את השייך לחברו, באשר זהו קנין חברו, ואיננו שלו. מי שנכשל בכבוד הורים שלו ובחמדת קנין חברו - נכשל בעצם באותו ענין. יש איפוא ענין שיהיו שני לוחות מקבילים זה לזה, על מנת להבליט את הקשר שבין הדברות שבשני הלוחות, שהלוח של בין אדם לחברו נובע מן הלוח שבין אדם למקום, ויונק את כוחו ומשמעותו ממנו. כך אפשר גם להבין, מדוע פותחות עשרת הדברות ב"אנכי ה' אלקיך" ומסתיימות ב"וכל אשר לרעך": "אנכי ה' אלקיך" היא הגישה המובילה להתייחסות הנכונה אל החיים לכל מרחביהם, עד לפרטים הקטנים של "וכל אשר לרעך".

20. מכילתא יתרו (בחדש) פרשה ח'.

21. פס"ר עשרת הדברות (א') י"ח.